

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

Zbornik radova s
Međunarodnoga znanstvenog skupa
Riječki filološki dani
održanoga u Rijeci
od 14. do 16. studenoga 2002.

ISBN 953-6839-17-2

UDK 811.163.42'374(063)

KNJIGA V, 1-640, Rijeka 2004.

Izdavač: Filozofski fakultet Sveučilišta u Rijeci
Omladinska 14, Rijeka, Hrvatska

Za izdavača: Elvio Baccarini

Uredništvo: Danijela Bačić-Karković, Lada Badurina, Marina Biti,
Adriana Car-Mihec, Irvin Lukežić, Helena Pavletić, Ines
Srdoč-Konestra, Diana Stolac, Silvana Vranić

Glavni urednik: Irvin Lukežić

Tajnice uredništva: Ines Srdoč-Konestra
Helena Pavletić

Recenzenti: Krešimir Bagić
Mirjana Benjak
Stipe Botica
Dean Duda
Anđela Frančić
Nada Ivanetić
Katica Ivanišević
Ljiljana Kolenić
Josip Lisac
Krešimir Nemec
Bernardina Petrović
Neda Pintarić
Ivo Pranjeković

Sanja Roić
Helena Sablić-Tomić
Marko Samardžija
Boris Senker
Josip Silić
Milorad Stojević
Miroslav Šicel
Branka Tafra
Marija Turk
Đuro Vidmarović
Karol Visinko
Marija Znika

Jezična redakcija: autorska

Likovno oblikovanje: Maja Žagar

UDK: Nataša Jurčić, Filozofski fakultet u Rijeci

Adresa uredništva: Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za kroatistiku
Trg Ivana Klobučarića 1, 51000 RIJEKA

Grafička priprema i
tisak: Tiskara i grafika Žagar

Naklada: 500 primjeraka

Žiro račun: 2360000-1101536455, Filozofski fakultet u Rijeci,
s naznakom "za Riječke filološke dane"

Izlaženje Zbornika financijski su potpomogli Odjel gradske uprave za kulturu, Rijeka
i Primorsko-goranska županija

RIJEČKI FILOLOŠKI DANI

Zbornik radova s
Međunarodnoga znanstvenog skupa
Riječki filološki dani
održanog u Rijeci
od 14. do 16. studenoga 2002.

Branko Tošović
globalna diferencijacija
jun, 533-546

Filozofski fakultet
Rijeka, 2004.

SUMMARY

Vlatka Štimac

THE LANGUAGE OF PRAYER-BOOK OTČE, BUDI VOLJA TVOJA
120 YEAR AFTER DOBRILA'S DEATH

The prayer-book written by Juraj Dobrila under the title 'Father, your will be done' was first published in 1854 reflecting all the linguistic problems in the second half of 19th c. As Italian was the official language in Istria when Juraj Dobrila used to live, his prayer-book had to be linguistically close to the people because it served them for their educational purposes and simultaneously raised their national awareness. The article consists of the linguistic comparison among the fourth, the seventh and the current edition (24th ed.), the analysis of the fundamental ideas of the Zagreb Philological School to be found in Dobrila's language, and, starting from the viewpoints underlying Dobrila's linguistic realism, the presentation of the reasons why the people's reading-book have been published more than 20 times.

Key words: mother tongue, Zagreb Philological School, Rijeka Philological School, linguistic comparison, linguistic realism

Branko Tošović

GLOBALNA DIFERENCIJACIJA JEZIKA

izvorni znanstveni članak

UDK 81'276

U prvom dijelu razmatraju se opća pitanja globalne diferencijacije jezika, u drugom se pokazuje koliko i kako se jezik raslojava, u trećem se prezentira konstrukcija opće razgradnje jezika, a u četvrtom se daju osnovne karakteristike unutarnjih vidova globalne diferencijacije jezika.

Ključne riječi: globalna diferencijacija, realna diferencijacija, kognitivna diferencijacija, ekstrovertirana diferencijacija, introvertirana diferencijacija

0.

Neosporna je činjenica da nejednako govorimo u različitim prilikama i na različitim mjestima, odnosno da jezik u konkretnoj realizaciji nije homogen, već se raslojava u mnogo pravaca i na različite načine. Kad se govori o heterogenosti jezičke realizacije, obično se ističu sljedeće diferencijacije: 1. teritorijalna (dijalekti, narječja, varijante i sl.), 2. socijalna (sociolekti, žargoni itd.), 3. polna (muška i ženska varijanta jezika), 4. starosna (dječji govor, govor omladine, govor odraslih), 5. funkcionalna (funkcionalni stilovi) i 6. individualna (idiolekti).¹ Međutim, ako se dublje uđe u ovu problematiku, dolazi se do spoznaje da je izdvajanje samo ovih tipova raslojavanja dosta ograničeno, jednostrano i nedovoljno. To nas je ponukalo da se pozabavimo ovim problemom i da pokušamo ući što je moguće dublje u opće raslojavanje jezika. Pri tome nam je osnovni cilj bio stvoriti cjelovitu konstrukciju globalne diferencijacije.

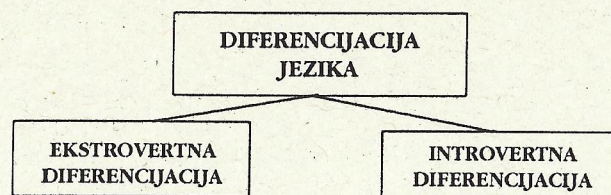
1.

Inicijalnu poziciju u ovome pristupu čini postavka o tome da postoji realno i spoznajno raslojavanje. Realno predstavlja raslojavanje koje nije obilježeno subjektivnom ocjenom, teleološkom dimenzijom. Spoznajna diferencijacija polazi od stvarnog raslojavanja, ali ima procjenjivački karakter. Ova je diferencijacija (a) objektivna onoliko koliko je ljudska spoznaja realna i (b) subjektivna u mjeri koja se ne može izbjeći. Ona je obično uramljena u neku disciplinu, znanstveni pogled, pristup. Njena osnovna osobina jest modeliranje realne diferencijacije. Različite spoznaje razvijaju različita tumačenja općeg raslojavanja jezika.

¹ Teoretskim i praktičnim pitanjima razuđenosti jezika bavi se više lingvističkih disciplina, a prije svega opća lingvistika, sociolingvistika, lingvistička geografija i lingvistilistika.

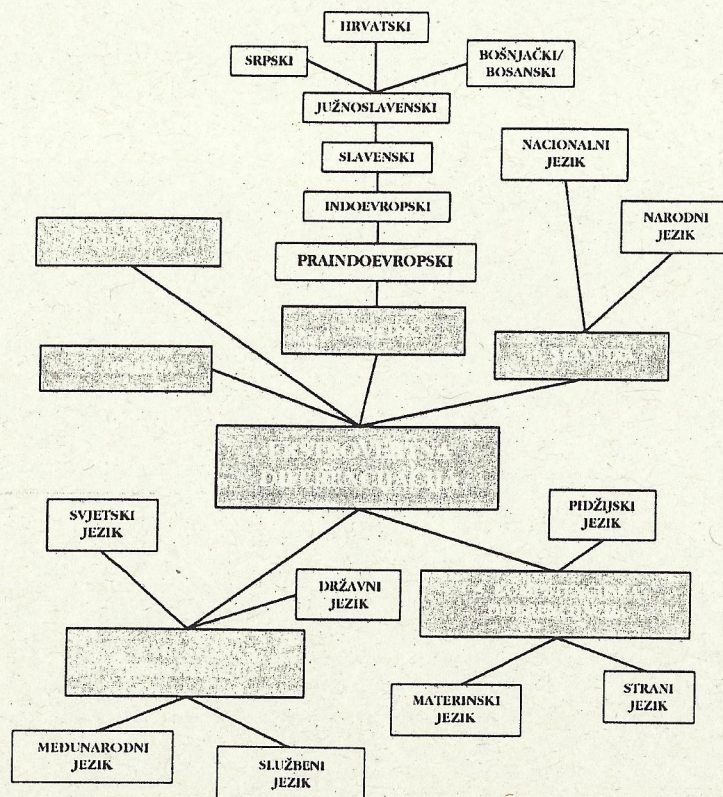
2.

U okviru spoznajnog pristupa postoje dva osnovna tipa diferencijacije jezika - ekstrovertni i introvertni.

3.

Ekstrovertna diferencijacija predstavlja centrifugalni proces u kome se jezik diferencira prema vani. U jednom slučaju iz određenog jezika nastaje/nastaju novi jezik/jezici (genealoška diferencijacija), u drugom se jezici strukturno udaljavaju

(tipološka diferencijacija), u trećem prostorno (arealna diferencijacija), u četvrtom jezik dobija poseban status u društvu - postaje međunarodni, svjetski, državni, službeni, radni (prestižna diferencijacija), u petom on postaje izraz naroda, nacije - nacionalni jezik, narodni jezik (statusna diferencijacija), a u šestom dolazi do diferencijacije prema kompetencijskoj sposobnosti - izvorni govornik se služi materinskim, a neizvorni stranim jezikom (kompetencijska diferencijacija). U ovoj diferencijaciji ne nastaju posebni oblici konkretnog jezika, već se on kao cjelina raslojava u odnosu na neki ekstralingvistički faktor (npr. položaj, status u društvu), tačnije on kao cjelina dobija društvenu funkciju (dolazi kao cjeloviti diferencijal).

4.

U drugoj vrsti raslojavanja konkretni jezik ne funkcioniše kao globalni sustav, već kao njegova konkretna manifestacija pa nastaju parcijalni diferencijali. Ono se može definirati kao introvertno, centripetalno generiranje različitih načina izražavanja u zavisnosti od niza faktora (mjesta, vremena, razloga, načina, predmeta, cilja, sudionika komunikacije...). Takav oblik raslojavanja nazvali smo introvertnom diferencijacijom. Ona je zasnovana na centripetalnom procesu - na razgrađivanju jednoga jezika unutar samoga sebe. Govorno lice, polazeći od individualnih vrijednosti, osobina, sposobnosti i vokacije te od toga s kim stupa u kontakt ("Tko?"), gdje se odvija komunikacija ("Gdje?"), kada se opći ("Kada?"), koji je cilj i funkcija komuniciranja ("Zašto?"), na koji se način ono vrši ("Kako?"), o čemu se govori pretvara jezik-sustav u konkretne vidove realizacije koji se nazivaju vrstom jezika, načinom izražavanja, varijantom, varijetetom, jezičnim izrazom/iskazom, stilom, registrom, diskursom, oblikom jezika/jezičkim oblikom, oblikom postojanja jezika, jezičnim repertoarom, jezičnim podsistemom, podjezikom itd. Na ovome planu svaki konkretni iskaz dobija odgovarajuću markaciju, recimo: 1. *Kaj delaš?* 'Ja govorim kajakavski.', 2. *Pržiona kave je bila prepuna kupača.* 'Tako se kaže u žargonu za morskou plažu.', 3. *Ase ležit Vojnik Gorčin.* 'Jezik mu je arhaičan.', 4. *Objavljujemo natječaj za radno mjesto direktora škole.* 'Riječ je o administrativnom stilu.', 5. *Atom se sastoji od jezgra, neutrona i pozitrona.* 'To je znanstveni registar.', 6. *Naša vlada poduzeće sve mjere da se zaštiti obični građanin.* 'U pitanju je politički diskurs.', 7. [...] *umrijet ću noćas od ljepote* [...] 'Književni tekst je dosta složen.', 8. *Savjetujem ti da se ne družiš sa njim.* 'Realizujem govorni čin - savjet.', 9. *Muški gledatelji televizije ne zapaze vijesti ako ih čita lijepa žena-voditeljica.* 'U pitanju je pismeni način izražavanja.', 10. *Necu više da razmišljam o toj budalaštini.* 'Jezik ove individue je dosta težak.', 11. *Parcijalni tlak jedne komponente u smjesi jednak je produktu tlaka zasićene pare čiste komponente pri određenoj temperaturi i njezinog molnog udjela u smjesi.* (Raoultov zakon) 'Znanstvenici govore u apstrakcijama.', 12. *Želim, ovaj, hoću reći da... ma nije važno.* 'Iza ovoga iskaza stoji posebni psihološki tip.', 13. *Zemlja se okreće oko sunca.* 'Ovaj sud je logički korektan (istinit).', 14. *Hoćeš li se udati za mene?* 'To je muški jezik.', 15. *Prije nekoliko decenija teško je bilo pretpostaviti da će kompjutor tako brzo ući u sve sfere ljudskog života.* 'Oni se služe standardnim jezikom.', 16. *U objašnjavanju fizičkih zakona koristit ćemo se eksperimentima, formulama i shemama.* 'U pitanju je jezik struke.', 17. *Matematika je prepuna formula.* 'Hoćemo li na jedno piće?' 'Radi se o dva izraza različitog tematskog usmjerenja.'

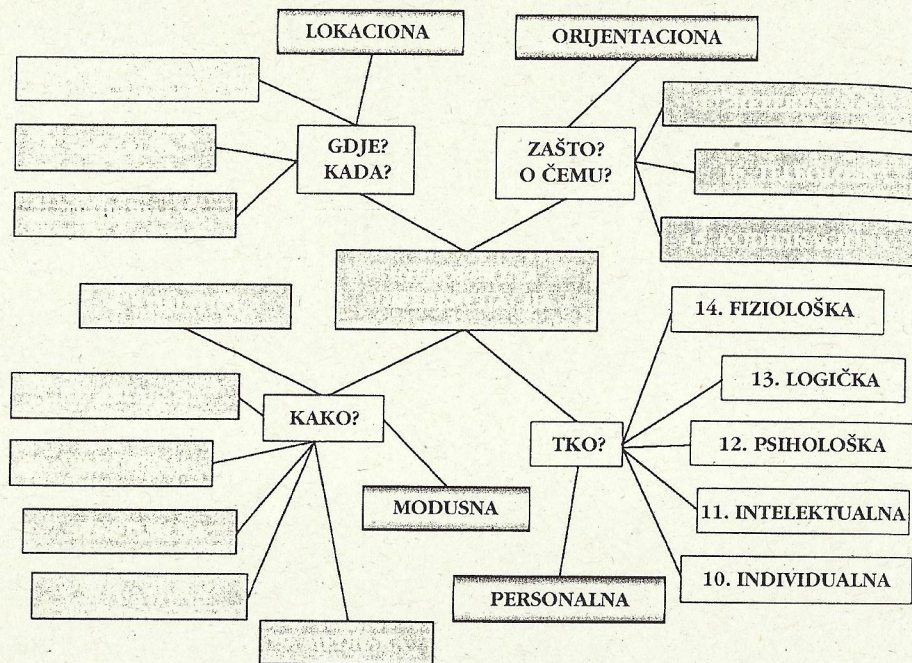
5.

Introvertna diferencijacija ima više stupnjeva. U prvom dolazi do razgrađivanja jezika koje iniciraju četiri grupe faktora: 1. mjesto i vrijeme, 2. način, 3. razlog/uzrok,

predmet, tema i govornik. Taj prvi stupanj - primarni čini a) lokaciona, b) modusna, c) personalna d) i orijentaciona diferencijacija.

6.

Na drugom stupnju nastaje sekundarno raslojavanje: a) lokaciona diferencijacija daje teritorijalnu, socijalnu i temporalnu, b) modusna stilističku, registarsku, diskursnu, tekstualnu, situativnu i medijsku, c) personalna fiziološku, psihološku, intelektualnu i individualnu, d) orijentaciona teleološku, kodifikacionu i referentnu.

7.

Na trećem stupnju pojavljuju se lekti² - realizacije sistemskog tipa u okviru jedne vrste raslojavanja. Svaki vid introvertne diferencijacije daje odgovarajući lekt: 1. lokaciona razvija spaciolekte (teritorijalna diferencijacija), sociolekte (socijalna diferencijacija), kronolekte (temporalna diferencijacija), 2. modusna stilekte (stilistička diferencijacija), registrolekte (registarska diferencijacija), diskurslekte (diskursna diferencijacija), tekstolekte (tekstualna diferencijacija), lokuciolekte (situativna diferencijacija), mediolekte (medijska diferencijacija), 3. personalna fiziolekte (fiziološka diferencijacija), psiholekte (psihološka diferencijacija), raciolekte (intelektualna diferencijacija), logikolekte (logička diferencijacija), idiolekte (individualna diferencijacija), 4. orijentaciona teleolekte (teleološka diferencijacija), standardolekte (kodifikaciona diferencijacija), temolekte (referentna diferencijacija).

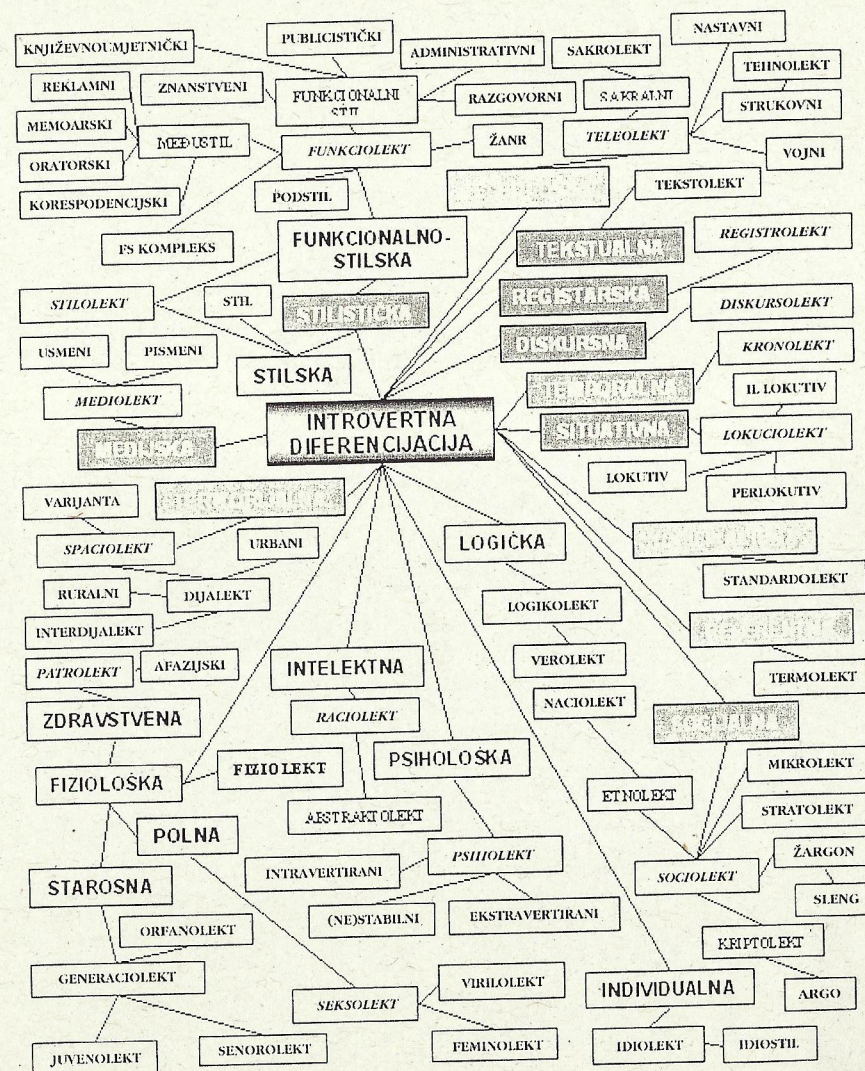
² Lat. *lectus* - a) pridjev 'biran, odabran, izvrstan, odličan', b) imenica 'postelja, krevet, sofa'.

8.

Na četvrtom stupnju pojavljuju se sublekti - a) spaciolekti: varijanta, dijalekt, b) sociolekti: stratolekt, etnolekt, žargon, kriptolekt, c) stilekti: fukciolekt, stil, d) lokuciolekti: ilokutiv, lokutiv, perlokutiv, e) mediolekti: usmeni, pismeni, f) fiziiolekti: alterlekt, seksolekt, patolekt, g) normolekti: standardolekt, supstandardolekt.

9.

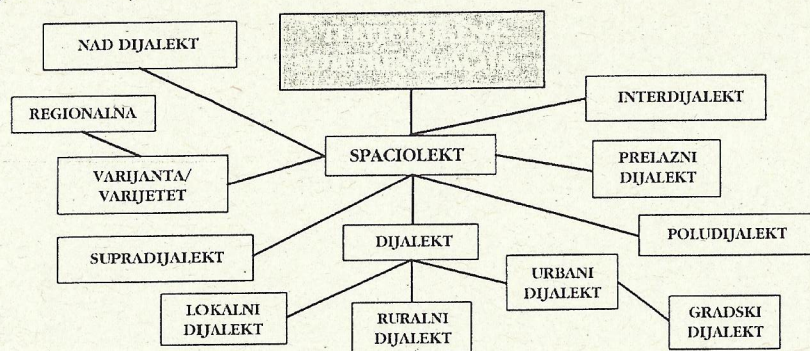
Peti stupanj imaju samo neki diferencijali. On posebno dolazi do izražaja u funkciolektu, koji se razgrađuje na funkcionalni stil, međustil, podstil i FS-kompleks.

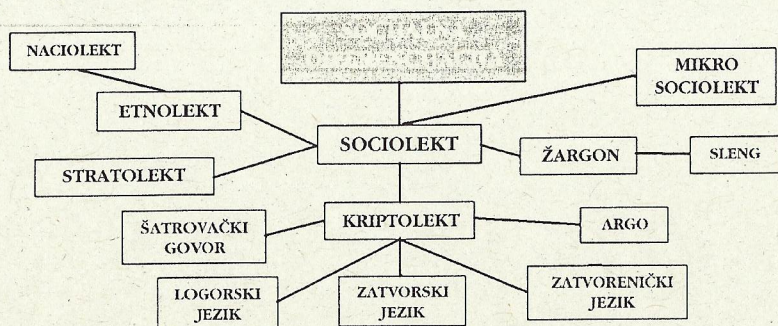
10.

Svaka vrsta introvertne diferencijacije jezika ima manje ili više složenu strukturu sa različitom taksonomijom.

1. Teritorijalna diferencijacija predstavlja različitu upotrebu jezika na pojedinim područjima. Njen osnovni oblik je spaciolekt. On se javlja u seoskoj i gradskoj sredini u obliku ruralnih i urbanih govora. Prvi se dalje diferenciraju na lokalne govore (recimo, hercegovački, slavonski) i narječja (ijekavski, ikavski). Postoji takođe naddijalekti (govori koji imaju osobinu više dijalekata) i interdijalekti (govori koji služe za sporazumijevanje ljudi sa na više dijalekatskih područja). Posebnu vrstu čine književne i regionalne varijante.

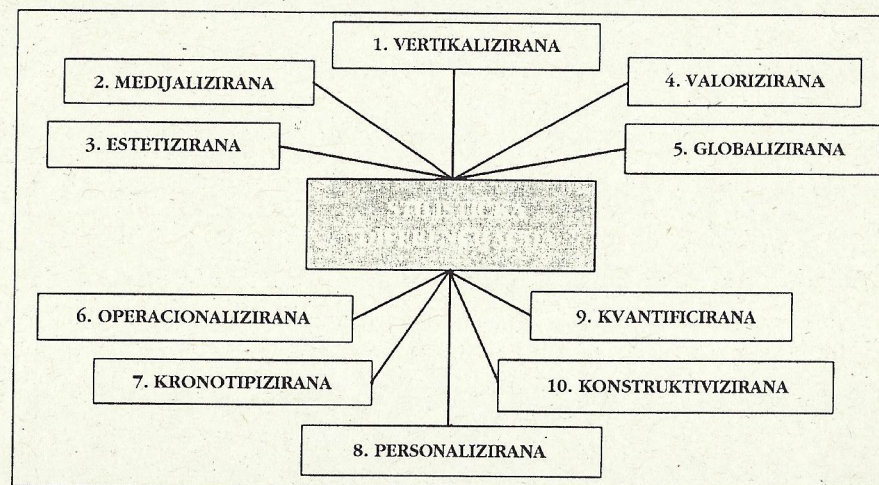
2. Socijalnu diferencijaciju iniciraju pojedini društveni slojevi i grupacije. Njena osnovna vrsta je sociolekt. Jedan se pojavljuje u formi etnolekt - jezičnog izraza etnosa (nacije, naroda). Drugi dolazi kao stratolekt - način izražavanja društvenih slojeva (klasa, kasti, grupacija kao što je inteligencija). Treći nastaje u cilju raznovrsnog, originalnog, neobičnog i upečatljivog izražavanja (obično se naziva žargonom ili slengom). Četvrti čini kriptolekt - jezički izraz zatvorenih socijalnih grupa koje se nalaze u konfliktu sa društvenim normama (kao naziv koristi se takođe argo i tajni jezik). Njime se služe kriminalci, prostitutke, trgovci narkoticima, narkomani, alkoholičari i dr. Posebnu vrstu čini jezički izraz obavještajne (špijunске) djelatnosti. Jedan od oblika socijalnog raslojavanja dolazi u formi šatrovačkog govora, a takođe jezika mikrosocijalnih grupa (mikrosociolekt) kao što su putnici u vozu, pacijenti u bolnici, kupaci na plaži i sl.

3. Temporalna diferencijacija nastaje na vremenskoj ravni i razvija kronolekte. Oni mogu biti (1) fazni kronolekti - odražavaju periode razvoja jezika (njima se bavi povijest jezika i historijska gramatika) i (2) neolekti - novi oblici izražavanja, npr. novogovori bilo koje vrste.

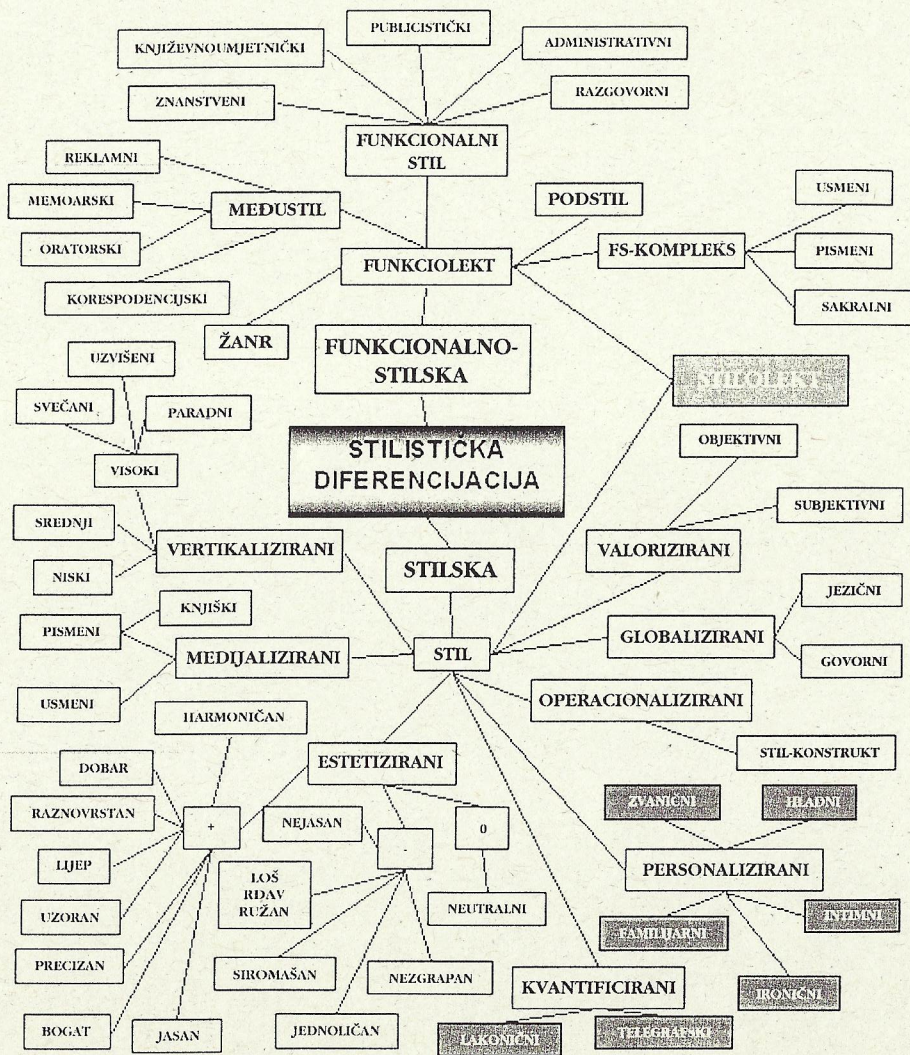
4. Stilistička diferencijacija generira stilolekte - načine izražavanja sa stilističkom/stilskom vrijednošću. Postoje dva osnovna stilolekta: stilovi (stilistički izrazi, osim onih koji se vežu za osnovne ljudske aktivnosti) i funkcionalni stilovi (načini izražavanja u pojedinim vrstama čovječije djelatnosti). Oni dolaze u okviru dviju vrsta razuđenosti - stilske i funkcionalnostilske.

a) Stilska diferencijacija jezika ima više podvrsta, prije svega vertikaliziranu, medijaliziranu, estetiziranu, valoriziranu, globaliziranu, operacioniziranu, kronotipiziranu, personaliziranu, kvantificiranu i konstruktiviziranu.

U vertikaliziranoj diferencijaciji nastaje visoki, srednji i niski stil (u okviru visokog svečani, uzvišeni, paradni). Medijalizirana diferencijacija daje pismene i usmene stilove. Do estetizirane diferencijacije dolazi na bazi estetske procjene jezičnog izraza. Ona daje pozitivnu ocjenu (dobar, raznovrstan, lijep, uzoran, precizan, bogat, jasan stil), negativnu ocjenu (loš, rdav, ružan, nejasan, siromašan, jednoličan, nezgrapan) i neutralnu ocjenu (običan, neutralan stil). Valorizirana diferencijacija podrazumijeva objektivni ili subjektivni način izražavanja (objektivni, subjektivni stil). U globaliziranoj diferencijaciji izdvajaju se stilovi u skladu sa dva velika kompleksa - jezikom i govorom (jezični, govorni stilovi). U operacioniziranoj diferencijaciji dolazi do izdvajanja stilova prema teleološkom pristupu - da li se teži konstrukciji, rekonstrukciji, destrukciji, proskripciji, deskripciji, pri čemu nastaju konstrukcijski, rekonstrukcijski, destrukcijski, proskripcijski, deskripcijski/deskriptivni stilovi. Kronotipizirana diferencijacija odlikava povijesni razvoj stilova (recimo, stil epohe XIX stoljeća, romantičarski, realistički stil i sl.) ili vremensku markiranost (arhaični stil, novi stil). Personalizirana diferencijacija odlikava odnos između sudionika komunikacije (familijarni, intimni, zvanični, hladni, učtivi, ironični stil). Kvantificirana diferencijacija odražava količinske vrijednosti stila (ekonomični, lakonični, telegrafski).

b) Funkcionalna diferencijacija jezika je najširi, najsloženiji, najkompleksniji oblik raslojavanja jezika. Do nje dolazi u okviru pojedinih vrsta ljudske djelatnosti - umjetnosti, nauke, publicistike, pravne i administrativne djelatnosti te svakodnevne komunikacije. U ovom raslojavanju izdvajaju se sistemi, nadsistemi, međusistemi i podsistemi. Njih čine korelaciona jedinstva, prije svega funkcionalna integraciona cjelina, vrsta, međuvrsta, podvrsta i žanr. Funkcionalna integraciona cjelina nastaje u opoziciji jednih stilova prema drugim pa je nazivamo funkcionalnostilskim kompleksom. Takav je: 1. pismeni i usmeni (prvi obuhvata pisane oblike funkcionalnih

stilova, drugi usmene), 2. strukovni i nestrukovni (strukovni kompleks čini znanstveni, administrativni i publicistički stil, a nestrukovni književnoumjetnički i razgovorni), 3. profani i sakralni, 4. civilni i vojni itd. Funkcionalni stilovi predstavljaju osnovni tip funkcionalnostilske diferencijacije jezika. Oni dolaze kao jezički izraz pojedinih vrsta ljudske djelatnosti: umjetničke, znanstvene, publicističke, administrativno-pravne i svakodnevnog spontanog komuniciranja, odnosno u okviru takvih aktivnosti se razvijaju odgovarajući funkcionalni stilovi: književnoumjetnički (KFS), publicistički (PFS), znanstveni (ZFS), administrativni (AFS) i razgovorni (RFS). Jezički izrazi koji se nalaze na graničnom području funkcionalnih stilova, odnosno koji imaju suštinske elemente dvaju ili više funkcionalnih stilova, ali ne toliko da čine funkcionalnostilske komplekse, obrazuju međustilove. Takvi su epistolarni, oratorski, reklamni, memoarski, esejistički, scenaristički itd. U okviru svakog funkcionalnog stila izdvajaju se podstilovi, recimo u KFS prozni, pjesnički i dramski, u PFS novinarski i monografsko-publicistički, u ZFS akademski, znanstveno-udžbenički i znanstveno-popularni, u AFS zakonodavno-pravni, društveno-politički, diplomatski, poslovni i personalni. Posljednju funkcionalnu vrstu obrazuje žanr.

5. Registarsku diferencijaciju čine posebne jezičke realizacije općeg tipa - registrelekti, odnosno njihove konkretne forme - registri. Njima su bliski funkcionalni stilovi, s tim što je prvi pojam sociolingvistički, a drugi stilistički. Registar je, prije svega, sociolingvistički pojam koji označava funkcionalnu jezičnu varijantu povezanu sa različitim stručnim zanimanjima i socijalnim grupacijama (npr. prirodnoznanstveni registar, registar pilota, religiozni registar) te se često koristi kao sinonim za stručni jezik. Londonska sociolingvistička škola stavlja registar u opoziciju prema dijalektu i sociolektu (Lewandowski 1994). Postoje dva modela - a) trodimenzionalni model M. A. K. Hallidaysa, b) model registara D. Hymes sa 13 nedijalektalnih varijabli. Trodimenzionalni model M. A. K. Hallidaysa razlikuje polje (field), modus (mode) i način (manner - tenor /glas/ ili stil) diskursa. Polje se odnosi na institucionalne okvire u kojima se dati varijetet upotrebljava. Modus se tiče uvjetnih razlika koje nastaju u komunikacijskom kanalu, pri čemu se ne izdvajaju samo pismeni i usmeni, nego takođe pisani tekstovi namijenjeni za čitanje (referat i sl.). Način predstavlja odnos između sudionika govora i stilskih razlika koje se reflektiraju na taj odnos. Sljedeći primjeri ilustriraju registarske razlike prema stupnju formalnosti i stupnju stručnog znanja: (a) formalno tehnički registar - *Mi smo dobili natrijumklorid.*, (b) formalno ne tehnički registar - *Mi smo dobili sol.*; (c) neformalno tehnički - *Mi smo izvukli natrujumklorid*; (d) neformalno, ne tehnički registar - *Mi smo izvukli sol.* (Metzler 2000). Registar, dijalekt i sociolekt su termini koji se preklapaju.

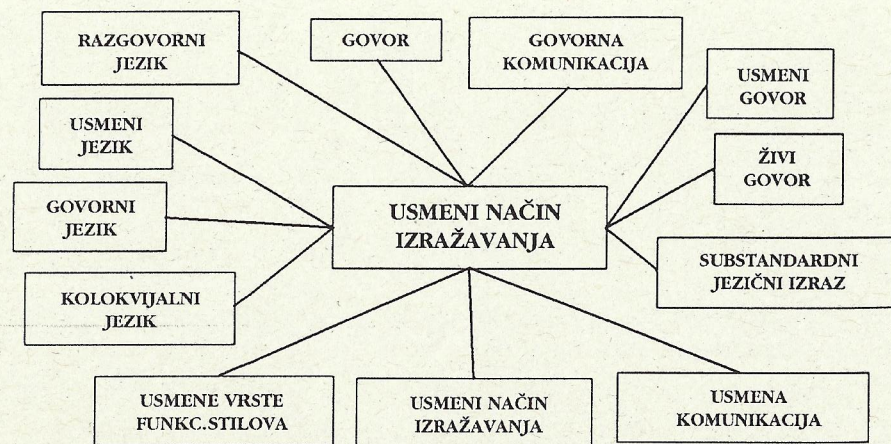
6. Diskusna diferencijacija predstavlja model raslojavanja jezika čiji je opći predstavnik diskursolekt, a konkretni diskurs. To je jedan od najdefiniranijih i najnedefiniranijih modernih lingvističkih termina. Neki diskurs smatraju nadpojmom (Oberberggriff) koji označava različite aspekte teksta: vezani govor (engl. connected speech), iskazani tekst (za razliku od teksta kao formalne gramatičke strukture), koherentni tekst, tekst koji je od strane govornika konstruiran za slušaoca, rezultat interaktivnog procesa u sociokulturnom kontekstu (Bußmann 1990). Drugi imaju u vidu proces metakomunikativnog uzajamnog razumijevanja (dogovaranja) o naivno pretpostavljenoj interakciji, tj. o tome šta mi kao razumljivo, osnovano, razumno razmatramo. Treći podrazumijevaju usmeni dijaloški tekst (Lewandowski 1994). U filozofiji diskurs se koristi kao izraz za (tematsko) razmatranje ili uopće razgovor,

posebno filozofski (Metzler Philosophie 2000). U teoriji diskursa izdvajaju se različite vrste: diskursni tip (blizak funkcionalnom stilu), diskursni domen (blizak funkcionalnom podstilu), naddiskurs, poddiskurs, mikrodiskurs, interdiskurs itd.

7. Tekstualna diferencijacija nastaje na bazi činjenice da sve što se kaže predstavlja neki tekst i da se u različitim okolnostima generiraju različiti tekstovi. Tako Brinkmann razlikuje linearne i alternirajuće tekstualne jedinice (Brinkmann 1971). U okviru linearnih jedinica izdvaja se vezani govor (komanda, službena komunikacija, formular), govor koji se odnosi na primaoca (predikt, referat, predavanje, izborni govor), govor određenog inicijatora (monolog, zabilješka, obećanje), govor koji se odnosi na sadržaj (spisak, turistički vodič, uputstvo za upotrebu, esej, opis, pripovijedanje, vijest, reportaža, komentar). Alternirajuće jedinice čine kontakt-razgovori (besjeda, kontakt, posjeta), usmjereni razgovori (razgovor prilikom kupovine, informacija, konsultacija, saslušanje, ispit, intervju) i pluralistički razgovori (razmjena mišljenja, diskusija, konferencija, debata, savjetovanje, pregovori).

8. Situativnu diferencijaciju razvijaju stereotipne komunikativne situacije - govorni činovi, koji daju tri lokuciolekt: ilokutiv, lokutiv i perolokutiv. Drugu vrstu situativnog raslojavanja čine životne situacije (frejmovi): kupovina, intervju, svadba i sl.

9. Medijsku diferencijaciju generira komunikacijski kanal, i to u obliku dva mediolekt: usmenog i pismenog. Usmena forma jezika obuhvata različite pojave oblike koji imaju odgovarajući naziv: govor, usmeni govor, svakodnevni govor, živi govor, usmeni jezik, razgovorni jezik, kolokvijalni jezik/govor, govorni jezik, usmeni/govorni način izražavanja, govorna komunikacija, stil izražavanja u govoru/govornoj komunikaciji, substandard, substandardni jezički izraz i sl.

U mediolektima posebnu poziciju zauzima razgovorni stil. On se razlikuje od ostalih time što (1) označava jednu od pet vrsta funkcionalnostilske diferencijacije i (2) što se veže za stilistiku. Drugi izrazi se često koriste bez terminološke preciznosti. Riječ *govor* se upotrebljava u dva značenja: 1. za oznaku bilo koje forme realizacije jezika, usmene

i pismene (u dihotomiji jezik ↔ govor), 2. za imenovanje samo usmene forme izražavanja (u opoziciji pismeni/pisani jezik ↔ usmeni govor/jezik). Termin *razgovorni stil* i *razgovorni jezik* (*usmeni govor*) nisu isto: prvi označava način izražavanja koji ima nezvaničan, nepripremljen i neusiljen karakter, a drugi obuhvata bilo koji oblik usmenog izražavanja i pokriva govorne forme ostalih F-stilova - KFS (radio-dramu, usmenu priču, anegdotu), ZFS (znanstvenu diskusiju), PFS (javno predavanje, nastup na sastanku), AFS (poslovne pregovore, istup na sudu). Čim dolazi do zvaničnosti, RFS prelazi u usmenu formu nekog funkcionalnog stila. S druge strane, RFS se realizuje i pismenim putem, prije svega u privatnoj prepisci.

10. Do individualne diferencijacije dolazi upotrebom jezika od strane konkretne osobe. Njen osnovni oblik je idiolekt, koji se ponekad naziva idiostilom.

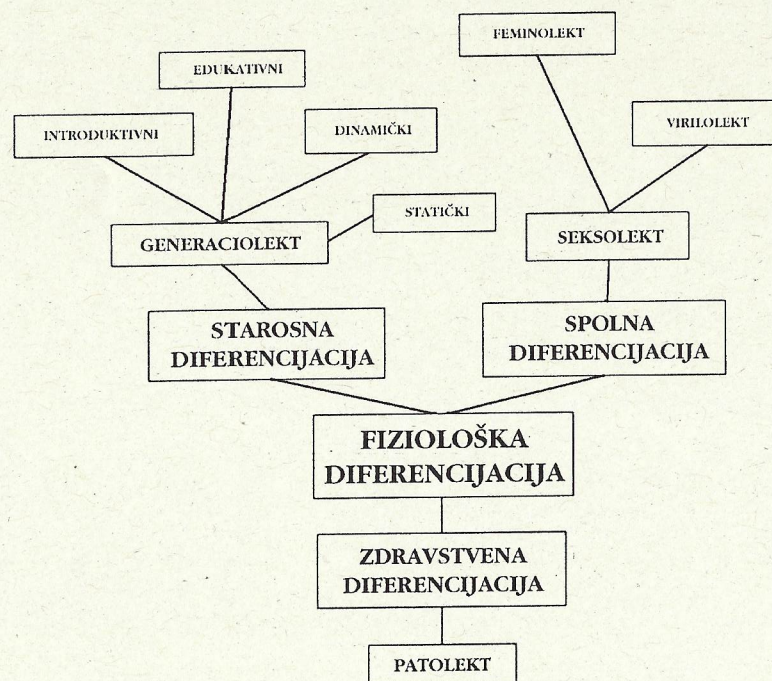
11. U intelektualnoj diferencijaciji se na različit način ispoljavaju mentalne sposobnosti. Na to utječe, prije svega, mišljenje, obrazovanje, znanje, kultura, etika i sl. Recimo, postoji konkretni i apstraktni način razmišljanja, koji daju odgovarajuće raciolekte. Najizrazitiji primjer je apstraktolekt - izražavanje u apstraktnim pojmovima i kategorijama.

12. Psihološku diferencijaciju iniciraju psihički, odnosno psihološki faktori, koji utječu na pojavu psiholekata. Svaki tip karaktera (flegmatik, sangvinik, melanholik, holerik) može da ima osoben izraz, recimo, da u jednom slučaju nastaje introvertni način izražavanja, a u drugom ekstravertni. Na jezički izraz posebno se odražava psihološka (ne)stabilnost.

13. Logička diferencijacija predstavlja odraz određenih logičkih procesa i operacija u kojima nastaju logikolekti. Jedno od osnovnih razgraničenja na ovom planu tiče se istinitosti i lažnosti suda, logičnosti i nelogičnosti iskaza, a takođe logičkih operacija (argumentacija, zaključivanje i sl.).

14. Fiziološka diferencijacija nastaje pod utjecajem fizioloških faktora na upotrebu jezika. Ovo raslojavanje daje tri osnovna tipa: starosni, spolni i zdravstveni. Starosna diferencijacija predstavlja jezički izraz u okviru pojedinih starosnih grupa (djece, omladine, odraslih), i to u obliku generaciolekata, prije svega, dječijeg govora, govora omladine i govora odraslih, odnosno juvenolekta (jezika mladih), orfanolekta (jezika djece) i seniorolekta (jezika odraslih). Postoje introduktivni, edukativni, dinamički i statički alterolekti. Introduktivni alterolekt nastaje u fazi usvajanja govora, njegovog prepoznavanja te elementarnog komuniciranja. Tipični vremenski okvir je 1-5 godina. Edukativni alterolekt predstavlja jezički izraz u pojedinim vaspitno-obrazovnim fazama (predškolski, školski, studentski). Za njega je karakteristično usvajanje normi i konačno uobličavanje pismenog i usmenog načina izražavanja. Tipični vremenski okvir je 6-23 godina. Dinamički alterolekt (dinamolekt) predstavlja jezički izraz aktivnog sloja stanovništva, sloj koji ima izrađenu jezičnu normu i koji je njen osnovni nosilac. Tipičan uzrast je 24-60 godina. Statični alterolekt (pasivolekt) čini jezički izraz onih koji su završili radnu aktivnost (karijeru), umirovljenika (penzionera) prije svega, čiji izraz ne trpi do kraja života važnije promjene.

Spolna diferencijacija dolazi kao rezultat različitog korišćenja jezika od strane žena i muškaraca pa nastaje odgovarajući seksolekt - feminolekt (ženska varijanta jezika) i virilekt (muška varijanta jezika). Seksolekti imaju poseban značaj u društvima sa izraženim tradicijskim normama i strogom socijalnom diferencijacijom (npr. u Japanu).

Zdravstvena diferencijacija razvija patolekte. Oni se odlikuje različitim stepenom patološkog narušavanja jezične upotrebe (afazijski patolekt, mucanje i sl.). Na ovome planu relevantna je dihotomija jezik zdravih govornika ↔ jezik bolesnih govornika (neafazijskog tipa).

15. Kodifikaciona diferencijacija nastaje svjesnim ili nesvjesnim djelovanjem na jezik. U prvom slučaju nastaje standardolekt. Ukoliko se reguliše i propisuje jezička upotreba, dobija se normolekt. Ako se pak ne vrši nikakva kodifikacija, pojavljuje se substandardolekt. Na ovome planu jezik se raslojava u tom smislu što se u komunikaciji vrši izbor između norminarnog i nenormiranog jezika.

16. Teleološku diferencijaciju izaziva neko posebno globalno usmjerenje, cilj, koje stvara ogovarajući teleolekt. Jedan od njih odražava religioznu svijest (sakrolekt), drugi pokriva strukovni sektor (tehnolekt), treći obuhvata vojni kompleks (militarolekt).

17. Do referentne diferencijacije dolazi prilagodbom jezičkog izraza tematici, sadržaju, predmetu općenja (različite teme daju različit izraz).

LITERATURA

- Brinkmann 1971²: **Brinkmann, Hennig**: Die deutsche Sprache. Gestalt und Leistung. - Düsseldorf : Schwann. - 939 S.
- Bußmann 1990²: **Bußmann, Hadumod.** Lexikon der Sprachwissenschaft. - Stuttgart: Aldred Kröner Verlag, 1990. - 904 S.
- Lewandowski 1994⁶: **Lewandowski, Theodor.** Linguistisches Wörterbuch. Bd 1-3. - Heidelberg - Wiesbaden: Quelle & Meyer, 1994. - 1287 S. - Bd I: 1-415. - Bd II: 416-882. - Bd. III: 417-1287.
- Metzler Lexikon Sprache 2000²: Metzler Lexikon Sprache. - Herausgegeben von Helmut Glück. - Stuttgart - Weimar: Verlag J. B. Metzler. - 817 S.
- Metzler Lexikon Philosophie 1999²: Metzler Lexikon Philosophie. - Herausgegeben von Peter Prechtel und Franz-Peter Burkard. - Stuttgart - Weimar: Verlag J. B. Metzler, 1999. - 685 S.

ZUSAMMENFASSUNG

Branko Tošović

DIE GLOBALE DIFFERENZIERUNG DER SPRACHE

Es gibt zwei elementare Typen der Differenzierung von Sprache: die reale und die kognitive. Die reale Differenzierung stellt die Aufgliederung dar, die wirklich existiert, jene Schichtung, welche nicht mit der subjektiven Bewertung und mit der teleologischen Dimension belastet ist. Die kognitive Differenzierung ist ein Modell, eine Kopie der realen Differenzierung der Sprache. Diese Schichtung ist (a) objektiv bis zu jenem Grad, bis zu welchen die menschliche Erkenntnis real ist, (b) subjektiv bis zum jenem Grad, bis zu welchem sie unumgänglich ist. Sie ist immer eingerahmt von einer kulturellen Disziplin, von wissenschaftlichen Gesichtspunkten oder von einem bestimmten Zugang. Die Erkenntnis liefert eine große Anzahl von verschiedenen Arten dieser Differenzierung.

Im Rahmen der kognitiven Differenzierung unterscheiden wir zwei Haupttypen der Differenzierung der Sprache - die extrovertierte und die introvertierte. Die extrovertierte Differenzierung stellt sich in der Form eines zentrifugalen Prozess dar, in welchem sich die Sprache von außen her differenziert. Nämlich, in einem Fall wird aus der Sprache A die Sprache B, C... X (die genetische Differenzierung), im zweiten Fall beginnen die Sprachen, sich strukturell zu unterscheiden (die typologische Differenzierung), im dritten Fall erfolgt die Differenzierung räumlich (die areale Differenzierung), im vierten bekommt die Sprache einen besonderen Status (wird eine internationale Sprache, Weltsprache, Staatssprache, offizielle Sprache, Amtssprache usw. - die Prestigedifferenzierung), im fünften wird sie zum sprachlichen Ausdruck des Volkes, der Nation (nationale Sprache oder Nationalsprache, Nationalitätssprache, Nationalitätensprache, Minoritätensprache, Sprache eine nationalen Minderheit, supranationale Sprache, Regionalsprache, überregionale Sprache, Verkehrssprache (язык межэтнического общения) oder Lingua franca (Pidginsprache), Volkssprache, Kolonialsprache, Siegersprache - die Statusdifferenzierung) und im sechsten läuft die Differenzierung gemäß der Kompetenzfähigkeit ab: der Nativespeaker (Muttersprachler) bedient sich der Muttersprache, und Nicht-Nativespeaker (Nichtmuttersprachler) die Fremdsprache, z.B. das Gastarbeiterdeutsch (die Kompetenzdifferenzierung).

In der zweiten Art der Differenzierung funktioniert nicht die konkrete Sprache als globales System, sondern als seine konkrete Manifestation und es entstehen partielle Differentiale. Eine solche Form der Schichtung haben wir als die introvertierte Differenzierung bezeichnet. Sie basiert auf zentrifugalen Prozessen - auf der Auflösung einer Sprache innerhalb ihrer selbst.

Sie wird definiert als introvertierte, zentripetale (1) Generierung der verschiedenen Arten von Ausdrücken in Abhängigkeit von einer Reihe von Faktoren (Ort, Zeit, Ursache, Art, Gegenstand, Ziel, Teilnehmer...), (2) bzw. der Vielfalt des systematischen Typs.

Durch eine Reihe von Umständen, aber v.a. durch die Wechselbeziehungen im Dreieck Gesellschaft ↔ Mensch ↔ Sprache kommt es zu einer sehr breiten und komplexen Differenzierung der Sprache. Die Haupttypen einer solchen Differenzierung sind: 1) die territoriale Differenzierung (Dialekte, Dialektgruppen, Stadtsprachen, Umgangssprache, Varianten/Varietäten u.ä.), 2) die funktionale Differenzierung (funktionale Komplexe, funktionale Stile, Zwischenstile /Mischstile/, Substile, Genres) 3) die soziale Differenzierung (Soziolekte, Jargons, Berufssprachen, Argot, Geheimsprachen, u.ä., Gruppentypen oder Mikrosoziolekte), 4) die Differenzierung nach Geschlecht (männliche und weibliche Sprachvarianten) und 5) die altersmäßige Differenzierung (Kindersprache, Jugendsprache, Sprache der Erwachsenen und der älteren Menschen). Insgesamt aber unterscheiden wir 17 Typen der introvertierten Differenzierung der Sprache.

Schlüsselwörter: globale Differenzierung, reale Differenzierung, kognitive Differenzierung, extrovertierte Differenzierung, introvertierte Differenzierung

Željko Uvanović

HRVATSKI NARODNI PREPOROD I
NJEMAČKI PREDOŽUJAK

izvorni znanstveni članak

UDK 821.163.42.091:821.112.2

323.1(497.5) "18/19"

Komparativno proučavanje hrvatskih i njemačkih književnih pokreta angažiranih na planu rješavanja nacionalnih i državotvornih problema u prvoj polovici 19. stoljeća ukazalo je na niz signifikantnih sličnosti u političkim konstelacijama i književnom aspektu. Zanimljivo je da se Austrija i kod Hrvata i kod Nijemaca pojavljuje kao prepreka: ona sprečava nastojanja oko postizanja političkog identiteta Hrvatske unutar Monarhije, baš kao i malonjemačko rješenje. U vanjskopolitičkoj sferi djeluju Francuska i Mađarska kao dodatni čimbenici teritorijalne dezintegracije. S time je povezano i pružanje otpora hegemonijalnom liberalizmu izvana. Ugroženost same egzistencije države i nacije uzrokuje hipertrofiju obrambenog mehanizma koja se očituje u nejasnoj predodžbi o opsegu eventualne teritorijalne integracije. U nekim je slučajevima takva predodžba čak opasno megalomanska. Svi ti čimbenici potiču zamjensku identifikaciju s državnošću koja je postojala u davnoj (ili zamišljenoj) prošlosti, a realizira se u ruhu ilirskog odnosno germanskog mita. Ipak, s druge strane, ne može se negirati postojanje simpatija prema socijalizmu i pitanjima socijalne pravičnosti. Sličnosti u književnom sustavu ovih dojvu paralelnih epoha hrvatske i njemačke književnosti također su zanimljive. Ilirska patriotska pobudnica i njemački patriotski studentski lied sredstva su nacionalne propagande kod nositelja političke opozicije - i oba su procijenjena kao opasna po državu. U obje nacionalne književnosti drama je obilježena angažiranim patriotizmom i sakraliziranjem nacionalnoga, doduše uz jaku dozu epigonstva. Borbi za građansku i nacionalnu emancipaciju i demokratizaciju stoje na raspolaganju brojni časopisi, čitaonice i knjižnice, ali to podrazumijeva i sukobe s cenzorskim aparatom. Cenzura se u Hrvatskoj doživljava kao instrument strane moći, a u Njemačkoj kao neugodna ali legitimna mjera domaćeg državnog stroja. U prozi dominiraju nefikcionalni prozni žanrovi.

Kada je riječ o razlikama, upada u oči dojam o teretu hrvatske porobljenosti i intenzivne izvanjske spriječenosti u normalnom nacionalnom i ekonomskom razvitku. Stoga se prije svega stranci, mješanci i Hrvati plemići usudjuju predvoditi kulturno-političku borbu. Njihova je artikulacija pri tom relatično politički korektna, skoro diplomatski uglađena, pa čak i sa stavom tolerancije prema političkim protivnicima, na čiju se savjest apelira - dok se Nijemci ne stide šovinističkih i revanšističkih tonova te otvorene antipatije prema Francuzima i Židovima, pa ponašali se oni i kao njemački patrioti, što ilustrira Heineov slučaj. Hrvatima se na cijeloj teritoriji nameću strani jezici i kulture, dok su Nijemci sličnih problema imali samo u područjima kontakta s Francuskom i Danskom. Za razliku od kazališta u Njemačkoj, koje se moglo u kontinuitetu razvijati i obogaćivati modernističkim eksperimentima, hrvatsko se kazalište bori za elementarna politička, ekonomska i jezična prava, pa stoga kao da nema mogućnosti da se oslobodi balasta političke instrumentalizacije, epigonske tendencioznosti i populizma. Konačno, nedostatak mirnog političkog sna kao da je uzrokom nepostojanja prave fikcionalne proze u Hrvata, dok se ista kod Nijemaca može ubrojiti u urhune svjetske književnosti toga razdoblja.

Ključne riječi: Teritorijalna dezintegracija i integracijske težnje; otpor hegemonijalnom liberalizmu; ilirstvo i germanstvo; socijalizam; domoljubna pjesma (lied) i drama; nefikcionalna proza; cenzura.